

DÎVÂNU LUĖÂTÎ'T-TÛRK'TE ‘TUZĖU’

Ziyat AKKOYUNLU

Özet

Bir toplumu birbirine bağlayan kültür halkaları, toplumun ortak değerlerini ifade etme açısından, büyük önem arz eder.

Türk milleti, müşterekler ve bunların paylaşımları yönünden zengin bir millettir. Hediye geleneği de bu kıymetlerdendir. Dilimizde bu kavramı açıklayan pek çok kelimenin olması da bunun en iyi göstergesidir. Geçmişte bu anlamda kullandığımız ‘armağan, amuç, artut, belek, ‘tuzĖu’ kelimelerinin Dîvânu Luğâti't-Türk'te Kâşgarlı'nın açıklama ve örneklerle değerlendirilmesi, bunlara yüklenen mana, kullanılış biçimleri hakkında yeni bir bakış açısı getirecektir.

Anahtar kelimeler: TuzĖu, Dîvânu Luğâti't-Türk, Kâşgarlı Mahmûd

‘TuzĖu’ in Dîvânu Luğâti't-Türk

Abstract

Cultural circles that unite a society are of crucial importance since they represent shared values of that society. Turkish people are vastly wealthy in terms of sharing their common values. The fact that there is a great number of words for this concept is an obvious sign of this wealth. ‘Armağan, amuç, artut, belek, ‘tuzĖu’ were used in the sense of sharing and giving in the past. We will gain a new insight into these words through their evaluation by means of definitions and examples which demonstrate their meanings and usages given in Dîvânu Luğâti't-Türk by Kâşgarlı.

Key words: TuzĖu, Dîvânu Luğâti't-Türk, Kâşgarlı Mahmûd

Tuzğu

Kâşgarlı Mahmūd'un Kitâbu Dîvâni Luğâti't-Türk adlı eserinde "hediye, armağan" anlamında kullanılan beş kelime bulunmaktadır. Bunlar; armagan, amuç, artut, bêlek ve tuzğu kelimeleridir.

ارمغان "armağan" : Dîvânu Luğâti't-Türk'te sadece bir yerde geçen armağan kelimesi için Kâşgarlı Mahmūd, şu açıklamayı yapmıştır: "Oğuzcada, ganîmet elde edip, dönen kişinin akrabalarına getirdiği hediye. Buna "yarmakan" da denir. Bu "امچ" (amuç)tur" (DLT. s. 82)*. Burada Kâşgarlı Mahmūd armağan maddesini verirken القادام الغانم (ganîmet elde edip gelen) sıfatını kullanmıştır. Bu ganîmet, o dönemin şartlarında büyük bir ihtimalle mal veya paradır. Bu sebeple, Kâşgarlı Mahmūd'un açıklamasında "yarmakan" da denir" ifâdesine istinaden, "armağan" kelimesinin aslı "yarmak" (para, dirhem)tan türetilen "yarmakan" kelimesi olmalıdır.

امچ "amuç": Kaşgarlı Mahmūd, eserde "amuç", kelimesine özel bir açıklama getirmemiştir. (DLT. s.82)* Besim Atalay "armağan" maddesini tercüme ederken bu maddenin sonunda tıpkı Kâşgarlı gibi bu kelime için "bu امچ amuç'tur" (B.A c.I, s.140) demiş; tercümesinin endeks kısmında da bu kelimeye dâir herhangi bir açıklama yapmayarak, "armağan" maddesindeki açıklamayı vermekle yetinmiştir.(B.A. c.IV, s.23). Ancak Kâşgarlı Mahmūd'un "امچ" kelimesinin üstünü kırmızı çizgi ile belirlemesi dolayısıyla, bu kelimenin Türkçe olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca "armağan" kelimesini "amuç"la açıklaması kelimenin herkesçe bilinen bir kelime olduğunu akla getirmektedir.

ارتت "artut" : Eserde ارتت "artut" kelimesinin açıklaması, "at ve benzeri şeyleri, beylere ve başkalarına hediye etme. Daha sonra her hediye artut diye adlandırılmıştır." (DLT. s. 67) şeklindedir.

Bu kelime şu dörtlükle örneklenmiştir:

قشنى قنم اعشقا	"Koşnı konum ağışka,
قلغل اكر اغرلق	Kılğıl anar ağırlık,
ارتت الب اننغل	Artut alıp anunğıl,
اذ كو تفر اغرلق	Ezgü tavar oğurluk."

(Hısımlarına -'Aşîretine- karşı iyi davran ve onlara ikrâmda bulun. Bir hediye alacak olursan da, daha güzeliyle karşılık ver.) (DLT. s.70)

* Alıntılar DLT tıpkıbasımından alınmıştır.

Eserde kişiler arasında karşılıklı yapılan şeyleri açıklarken Kâşgarlı, ال منكا ارتت اذ شدى ol maña artut ızışdı" "o benimle armağanlaştı ." örneğini vermektedir. (DLT. s.100)

بلك "bêlek": بلك "bêlek" kelimesinin açıklaması şöyledir: "Konuġun, akrabalarına getirdiġi veya bir yerden bir yere gönderilen hediye." (DLT. s.194) Eserin başka bir yerinde bu kelime بلك "bêlek" şeklinde yazılarak, karşılığı tek kelimeyle "hediye" olarak verilmiştir. Kelimenin, ilk harfi "b"nin altında "esre" harekesi, kendisinden sonra da "y" harfinin bulunması, bu kelimenin ilk hecesinin "bê" şeklinde "kapalı e" ile telaffuz edildiğini gösteriyor.(DLT. s 205)

Bu kelime şu dörtlükle örneklenmiştir:

تتكت سوسن اشكلادی	"Tangut süsin üşikledi,
كشى ايشن الكلادى	Kişi ışın elikledi,
ارن اتن بلكلادى	Erin atın bêlikledi,
بلن بولب بشى تغدى	Bulun bolup başı tıġdı."

(Düşman; zafere ulaşmalarına engel olsun diye, atlarını, adamlarını bize hediye edinceye kadar Tangut'un -Çine yakın bir şehir ismi- askerlerini, geceleyin şiddetli soġukta tutarak üşüttü ve arkasından onlarla alay etti. Bu sıkıntıları çektiğinden dolayı başını aşağıya eğdi.) (DLT. s.155).

Diġer bir örnekte de ال منكا بلكلادى "ol maña bêlekledi" (O bana bir hediye verdi) (DLT. s:593) şeklinde yer aldığını görmekteyiz.

تزغو "tuzġu": Dîvânu Luġâti't-Türk'te gene hediye manasına gelen تزغو "tuzġu" kelimesi için de şu açıklama yapılmıştır: "Yoldan geçen tanıdık ve akrabalara hediye olarak sunulan yiyecek." (DLT. s.213)

Bu kelime şu dörtlükle örneklenmiştir:

قردونى ينجو سقتمانك	"Kardunı yincü sakınmañ,
تزغونى منجو سزئمانك	Tuzġunu Mançu sêzinmeñ,
بلمادق نانككا سقتمانك	Bulmaduk neñge sevinmeñ,
بلكالار انى بيرار	Bilgeler anı yêrer".

(Fındık büyüklüğünde donmuş olan buz parçalarını inci sanma, armağanı, iş ücreti olarak zannetme, Bulmadığın şeye sevinme Bilgeler bunu yerer.) (DLT. s.211)

Eserin bir başka yerinde ال منكا تزغولاندى “ol maña tuzğulandı” ibâresi için Kâşgarlı açıklamasında: “ O bana yemek veya başka bir şey hediye etti.”(DLT. s.533) demektedir.

Burada geçen تزغونى “tuzğuni”, تازغونى “tuzğulandı” kelimeleri hediye manalarını ifade etmektedir. Hediye, insanı sevindirmek amacıyla verildiğine göre güzel olmalıdır. Güzellik ifâdesi, bu kelimenin kökünde yer alan “tuz” kelimesindedir.

Geçmişte, yukarıda bahsettiğimiz isimleriyle, bugün ise armağan, hediye, ödül, başış gibi isimleriyle de bilinen bu kavram, hangi şekliyle kullanılıyor olursa olsun; insanlara mutluluk veren, onları birbirine yakınlaştıran bir olgudur. Belki de güzel hisleri ifade etmenin en iyi yoludur. Toplumların kültürüne göre şekillenerek, farklılık gösteren hediye geleneği, sevdiklerini sevindirmek maksadıyla genellikle topluluk tarafından değerli sayılan nesnelere, onlara vermek şeklinde icra edilir. Bu değerli nesne, yaşanan zamana, şartlara ve ihtiyâca göre şekillenir, değişir. Özellikle nâdir bulunan nesnelere önemli bir değer arz eder. Hediyeye bir dönem “tuz” kelimesinden türetilen “tuzğu” denilmesinin; şeker ve ma’ mûlâtı olan tatlılar bilinmeden önce tuza farklı bir anlam yüklenip, güzelliği ifade eden yeni bir kavramın ortaya çıkmasının sebebi de bu olsa gerek. Güzelliği ifade için, Türklerin “tuz”, Arapların ملح “milh” (tuz), ‘Acemlerin de Arapça ملح “milh” kelimelerini kullanmaları bu durumun açık bir göstergesidir.

Türklerin İslâmiyeti kabûlünden sonra, Araplarla kültür alışverişi neticesi, dilimize giren ve “tuzlu” manasına gelen ملىح “melih”, ملىحه “meliha” ve “tuzluluk” manasına gelen ملىحت “melâhet” kelimeleri, Arapçada güzelliği de ifade ederler. Buna istinaden bizde de şahıs isimleri olarak kullanılırlar. Aynı durum Türkçe “tuzğu” kelimesi için de söz konusudur. Zamanla “tuzğu” aşağıdaki örneklerde olduğu gibi güzellik kavramını içeren bir anlamda kullanılmıştır. Türklerde tuz kelimesinin güzellik ifâdesi olarak pek çok yerde kullanıldığını gene Kâşgarlı Mahmûd’un eserinden öğrenmekteyiz. Bunlardan bazıları şunlardır:

اقللراوزم انك توزنكا “ Avlalur özüm anıñ tuzuña,
امللركوزم انك توزنكا Emlerür közüm anıñ tozuña.”

(Özüm onun güzelliğine avlanır, gözüm onun –ayağının- tozuyla tedâvî olur.)(DLT. s.150)

بيرنك منكا سوزكيا “Bériñ maña sözkiye,
منكلك قرا تزقيا Menliğ kara tuzkıya,
يلقن تئار كزكيا Yalvın tutar közkiye,
منكم منك بلنكا Muñum meniñ bilıñe.”

(Bana küçücük bir söz verin, ey kara benli güzelcik, gözünün bir parçasının büyüsiyle tutsak eden, benim sıkıntılarım sizce biline.) (DLT. s 601)

Yukarıdaki örneklerde "tuzuğa,," tuzkıya" kelimeleri güzellik manalarında kullanılmıştır.

Kâşgarlı Mahmûd, تراق "tuzak" kelimesini Arapça فح "fahh" kelimesiyle izâh ediyor. Yani bu kelimeyi herkesin bildiği "tuzak"la açıklıyor. Halbuki hemen 'akabinde verdiği dörtlükte bu kelimenin başka manalar taşıdığını da görmekteyiz:

اكلدى مانك اذاق	"İkledi meniñ azak,
كورمذب اغرى تراق	Körmezîp oġrı tuzak
اكلدم اندن ازاق	İgledim andın uzak
املكل امدى تراق	Emlegil emdi tuzak"

(Ayağımı aniden yer altına gömülü bir tuzağa basarak, uzun süre ondan hastalandım, ey güzel şimdi beni tedâvî et.) (DLT. s.191).

İkinci dizede geçen tuzak bildiğimiz manadaki tuzak, dördüncü dizedeki tuzak ise sevgili için kullanılmıştır. Ancak buradaki tuzak kelimelerini incelediğimizde ikisinin de aynı manaları taşıdıkları görülecektir. İkisi de; güzellik, çekicilik ifâde eden "tuz" kelimesinden türetilmiştir. Tuzak, içinde çekici bir şey bulundurmadığı takdirde avı cezbedemez. Tuzaktaki çekicilik, burada "tuz"la ifâde edilmiştir. Sevgili için kullanılan tuzak, "tuz mekanı" ," tuz kabı", tuz ihtivâ eden şey manalarını ifâde etmektedir.

Türevlerinin çokluğu dolayısıyla "tuzġu" kelimesinin armağan, amuç, artut ve belekten daha sonra Türk diline girdiğini sanmaktayız. Bugün elimizdeki mevcut kaynaklarla "tuzġu" dışında yukarıda bahsettiğimiz kelimelerin yaygın kullanılışları ve kökleri hakkında açıklayıcı bilgiye sahip olamıyoruz. Dîvânu Luġâti't-Türk'teki Kâşgarlı'nın açıklamasından "armağan" kelimesinin "yarmak" (para)la ilişkili olduğunu bilsek de türevleri ve içerdiği diğer manaları konusunda bir fikre sâhip değiliz. Türk diline 'âit daha eski kaynaklara ulaşabilmiş olsaydık, tuzġu'da olduğu gibi artut, belek, armağan ve amuç kelimelerinin de hediye dışında taşıdıkları başka manaları olup olmadığı ortaya çıkacaktı.